

Летњи станови на пештерском Коштан-Пољу

РАНКО ФИНДРИК

На једном крају Пештера, двадесетак километара западно од Новог Пазара, налази се поље необичног имена — Коштан-Поље. Необичног зато што овде кестена надалеко нема. Тек понеки старији мештанин умеће да објасни да је коштан — кестен. Поље је данас голо, само са по гдекојим дрветом и две или три баре, које су и једина вода.

По ободу поља, на благим падинама, расуте су зграде летњих станова мештана околних села, која се налазе сасвим близу, по брдима што окружују поље. Коштан-Поље је део пештерске висоравни, велике заталасане површи која је са свих страна оивичена планинским венцима на самом југу Србије, према граници са Црном Гором.

Благо заталасана висија је богата пашњацима, тако да је сточарство и данас још увек основна привредна грана. Гаје се овце, у првом реду, говеда, биволи и коњи. Просечна надморска висина, нешто изнад 1000 m, и виши планински венци, који опкољавају висораван, условљавају праву континенталну климу. По оштрим и дугим зимама и ниским температурама пештерска висораван је позната у нашој земљи.

У таквим условима земљорадња не може бити ни развијена. Могу се гајити само раж, јечам и овас, жита која могу да сазру за време кратког лета.

Ово је укратко описан природни оквир у коме су настали станови о којима ће у овом раду бити речи. То су летњи станови, грађени за боравак породице преко лета, да би се обрадила земља, сачекао и убрао род. По древном обичају, око Ђурђева дана (обично од бог до 10ог маја) забрањују се ливаде у селу и село се са читавом стоком напушта. Тако је ова сеоба двоструко корисна — гаји се жито и, што је још важније, чува се храна за сток у за зиму. У села се враћа тек касније, по жетви и вршидби, негде крајем августа, или, чешће, почетком септембра.

Овај силазак у поља ради сетве није главни разлог за сеобу: сеоска домаћинства су у ствари организована тако да могу задовољити основне услове привређивања које почива на сточарству, основној привредној грани у прошлости и данас, па се и насеља налазе у зони која је по природним условима предодређена за сточарство.

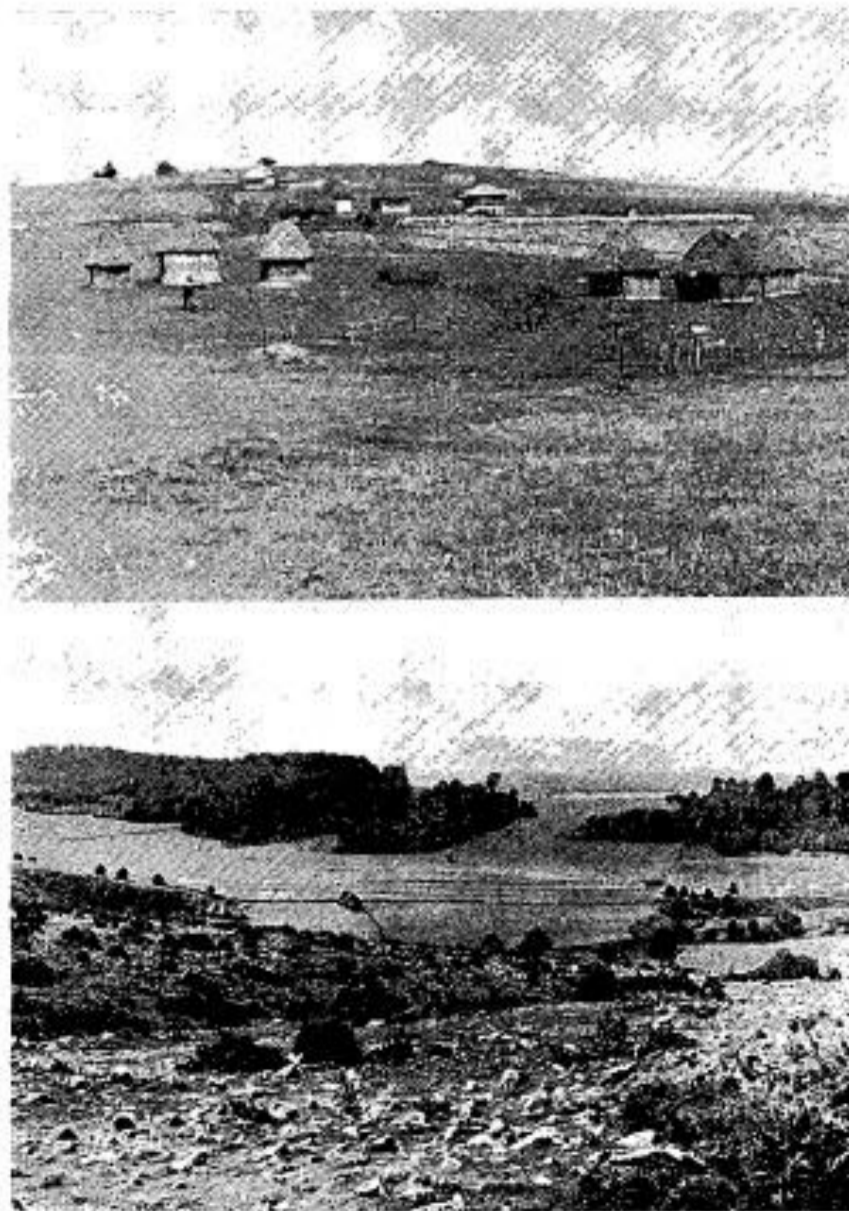
Куће по селима су брвнаре, али је један број урађен и у скелетном систему од плетера облепљеног блатом. Насеља, па и куће у њима очито

да су настале на местима старијих покретних сточарских станишта. Данас се може само наслутити како се тај процес одвијао. Неке старије сачуване брвнаре показују висок ниво културе становања, какав је могао настати само давнашњим и раним устаљивањем и настањивањем. Са друге стране, не мали број стамбених објоката, који је изграђен од плетера у скелетном систему, указује још више на доскорашњу и првобитну несталност насеља. Видећемо то нешто касније, кућа изграђена од плетера, само је развијенија варијанта, просторно и конструктивно, стана какав се за летњи боравак гради.

Летњи стан чине неколико готово исто или слично грађених зграда. Вишеструки сложени програмски захтеви становања, рада и привређивања једне породице нису могли бити задовољени и организовани у једном простору. То је условило издвајање и изградњу зграда за сваку посебну намену.

Сл. 1. Коштан Поље — по благим падинама на ободу поља налазе се зграде летњих станова.

Fig. 1. Koštan Polje, — sur de douces pentes aux bords du plateau, se trouvent les bâtiments d'été.

Сл. 2. Брвнара из села Глоговика са тремом, „кућом“ и две собе показује висок ниво културе становања.

Fig. 2. Brvnara (maison en bois faite de troncs d'arbres) du village de Glogovika, avec un portique, «kućom», et deux chambres témoignent d'une haute culture d'habitat.

Стан има следеће јединице: „бусак“ — посебна зграда за ватру, огњиште, породично средиште; зграду за спавање и боравак породице; посебну зграду за госте и мљечар. У састав стана улазе још и телећак, настрешница за стоку, кокошар и место са коритима за појење и сољење стоке.

Овакво једно домаћинство назива се „стан“. Али, и поред тога што се читаво домаћинство назива „стан“, и неке од зграда називају исто тако „стан“ — нпр. „гостински стан,“ и „стан за спавање.“ Једино се зграда у којој је огњиште назива „бусак.“

Да се подсетимо, „стан“ је стара славенска, прасловенска реч, присутна у свим словенским језицима, која је и данас у употреби.¹ Поред појма „стан,“ „становање“ раширених у граду, код народа у неким крајевима реч означава летње боравиште са стоком, исто што у другам местима бачија, бајта, трло, појата и слично.² Забележена је и у старијим споменицима — нпр. у једној од повеља цара Душана — „Храштански пут до стана В'лкановог,“ или када бан Иван Франкопан потврђује, 1436 године, у Клису Власима стара права и законе — „да има дати сваки стан о Јурјеву овна или овцу.“³ Према Сретену Вукосављевићу социологу и етнологу, изведена је, створена „вероватно, онда када се негде стало, у кретању. Отуда и реч стан, становање.“⁴

Стан се гради доста једноставно. Одабере се осам греда дужине 5—5,5 m, четири за „подвале“ — доње греде на којима леже зидови куће, и четири „венчанице,“ које су због тога што

носе стреху и нешто дуже. При крајевима се ужлебе — „ућерте“. У сваком пару греда, који чини по једна „венчаница“ и „подвала,“ избуше се „заврте,“ рупе, на једнаким размацама, пободу коље и оплете. Плете се обично са по два пара пругова који се преплићу, али понеки пут и једноставно, како се обично ради када се плете „бусак.“ Кочеви су од „беликовине,“ а пруге је лесково. Краће, односно усправне стране овако оплетене плохе, оне које нису оивичене „подвалом“ и „венчаницом,“ завршене су коцем око којег се прави „петља“ — где се пругови уврћу и увијају. Тако се добије „леса,“ (понегде и „плот“) која чини једну страну зграде.⁵ Унутрашња страна „лесе“ се по постављању још и облепи блатом са плевом, али чешће говеђом балегом, а по сушењу се понегде и окречи.

Лесе се не постављају непосредно на земљу већ на ред камена, који је више испотуран под

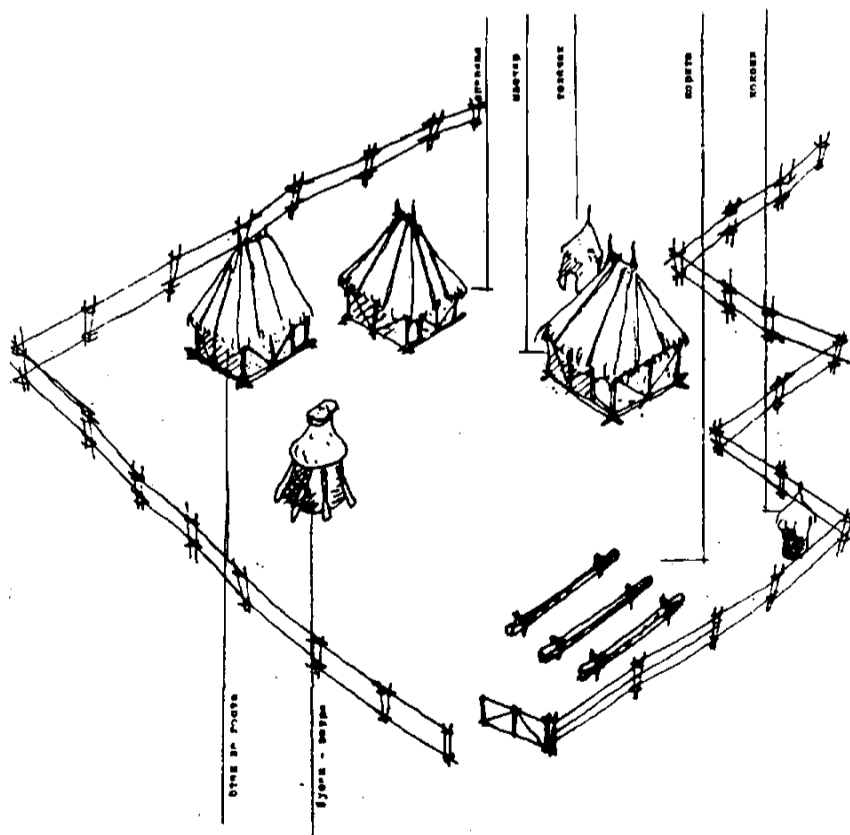
¹ Према Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb 1901, III, 326, и *Riječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb 1956, св. 68.

² Р. Skok, н. д. под »бачија«, »бајта«, »ројата«.

³ *Ријечник хрватског или српског језика*, под — „стан“.

⁴ С. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва II*, Социологија становања, Београд 1965, 28.

⁵ „Лес“, „леса“ стара словенска реч која у неким словенским језицима и данас живи. Поред значења у тексту, „леса“ (или негде „черјен“) је и плетена плоча која се поставља на греде изнад огњишта и служи за оставу и просушивање пољопривредних производа.

Сл. 3. Аксонометријска скица распореда зграда у једном стану.

Fig. 3. Esquisse axonométrique des bâtiments d'une maison.

„подвале" него што је брижљиво поређан. Понекад се за везиво овако невешто направљеног темеља користи „смона земља," врста иловаче са додатком песка и плевне. Под је од земље; обично се користи природно тло. Ређе се врши насипање или набијање посебно припремљеног малтера од земље.

Четири лесе повезане преко „ућертених"⁶ подвала и венчаница, чине четири стране куће, које се лако спајају, али исто тако лако дају и раставити.

Овако направљен зид је врло еластичан. Потпуно укућење не постоји ни у једном правцу, па се крутост плоче постиже дијагонално прибијеним штаповима са спољне стране. Конструкција у целини није довољно крута ни кад се четири зида поставе и међусобно споје. Ради спречавања извијања зидног платна, грађевина се још повезује и учвршћује системом греда тавањача, које затежу читав конструктивни склоп у оба правца (подужном и попречном) и тиме му дају потребну чврстину и статичку равнотежу.

Овакав начин изградње носивих зидова зове се „на диреке." Али све зграде нису грађене „на дирек." Код неких станова све четири стране се плету уједно „у круг." Један мањи број грађен је на још старији, архаичнији начин. Не постављају се „подвале" већ се непосредно у земљу пободу колци, а потом оплету зидови.

Кров је четвороводан. Конструкција крова је доста једноставна, састављена само од два пара рогава ослоњених на венчанице, који су на нешто изнад половине висине повезани попречном везом — „љенга,"⁷ уз коју је прибијена „игла" или „рог," који служи као стожер код постављања сламе и као држач за „лемеђе." Ова два пара рогава у попречном правцу подухватају са сваке стране још по три рога,

Сл. 4. Зграде у стану: (са лева на десно) — гостински стан, бусак, стан за спавање, телећак и мљекар.

Fig. 4. Bâtiments dans la maison: (de gauche à droite), — chambres pour les visiteurs, «busak», chambres à coucher, étable pour les veaux et laiterie.

један у средини и по два на угловима зграде, а читава конструкција је повезана водоравно прибитим „баскијама."

Стреха је врло једноставно конструисана. Венчанице и греде тавањаче, којима је читава конструкција зидова учвршћена, препуштене су нешто око 40—50 см и по њима су поређане једна до друге притесане мотке. Тако је добијена чврста подлога што држи кровни покривач, који је од ражове, „ржове," сламе. Кровни покривач се поставља једнаставно набијањем слојева сламе. Покривач рађен „на шав" у овом крају се не израђује. По постављању сламе за „иглу" се причвршћује „лемеђе," које својим притиском обезбеђују кровне плоче од разорног деловања ветра.

Стан који се гради од четири посебно направљене лесе врло се лако преноси, било у деловима било у целини. Једино се кров мора растурити. Велика количина набијене сламе кровног покривача, исувише је тешка да би се кућа могла, заједно са кровом, без великог напора, пренети. Када се преношење врши у целини, уколико се уклони кровни покривач и конструкција крова, преношење може извршити ручно, дамо с а осам до десет људи. Уколико се преноси

⁶ Од „ћерт" (турски), урез, усек на греди, према А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskomhrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1973.

⁷ „Љенка", на планини Златару „ленка", слеме колибе, или хоризонтално постављена мотка у рашље две побијене сохе. Према Вуку (*Српски рјечник*, Беч, 1852), „лијенка" или „срк" — Die Aushangestange für die wäsche.

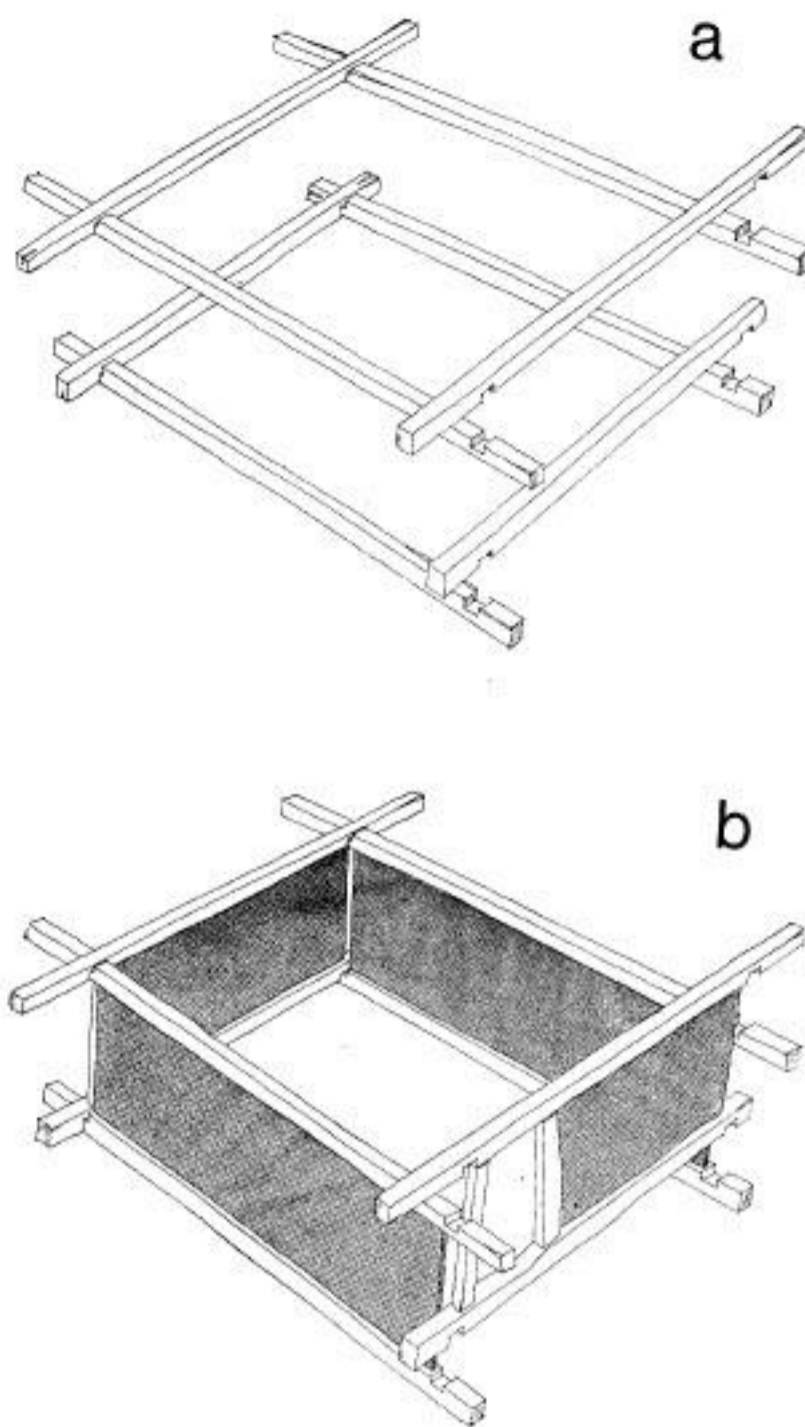
са кровом, поступак је нешто сложенији ради веће тежине, па се врши превлаћење запрегама. Ни у једном ни у другом случају, преношење није тако сложен посао и доста је често. Станови чији су снимци приказани у овом раду, преношени су за последњих 15 година два пута, и то увек приликом продаје и куповине земље.

Зграде у којима се ноћива (стан за спавање и гостински стан) оскудне су намештајем, али су и поред тога удобно намештене. Готово половину простора заузима лежај — гредом одвојена површина, застрта сламом, по којој су прострти ћилими, поњаве и јагњеће коже. У другој половини просторије је сложена постелина, која се ноћу разастире, сандук, понеки трножац и, уз врата, клупа са судовима за воду.

Ни један стан нема таваницу. Дебео кровни покривач од ражене сламе је изванредан изолатор, па таваница није ни потребна. Једино се по гредама тавањачама на једном крају постави „леса“ — плоча од плетеног прућа — која служи највише за оставу ствари, а мање за просушивање рода.

„Бусак“ посебна зграда за ватру, средиште домаћинства, покрива се бусеном па јој отуд и име. Бусен је овде заменио сламу која је лако запаљива. Гради се тако што се храстови колци (промера 8—10 cm) побију мало косо у земљу у круг пречника око 2 m, и оплету дебљим прућем од беловине. Носећи стубови се морају мало закосити према унутрашњој страни да би конструкција сачувала стабилност, јер је тежиште масе читаве грађевине, ради велике тежине земљиног покривача од бусена, доста високо. Вероватно је искуство показало да ни ово закошење није довољно, па се грађевина подупире косо побијеним моткама, које називају „дајак.“ „Дајак“ је турска реч, са више значења (соха, батина), а овде означава подупирач, потпорањ уз зид.⁸

Кровна конструкција „бусака“ састављена је од густо поређаног низа мотки сложених у купу. Четири, јачег пресека, су при врху препуштене и спојене укрштеним попречним везама. Оне, у ствари, чине костур на који су остале ослоњене, те је на тај начин остављен простор за одвод дима. Ове четири мотке уједно носе и покривач отвора за дим. Тај покривач је направљен од водоравно положене мање лесе покривене бусеном. Бусен се ређа по кровној конструкцији, одоздо нагоре. Код бусена власти траве и корен делују као арматура, па заједно са земљом стварају један компактан и топао покривач. Кровне стране су доста стрме, па, да би се први ред бусења држао, ради се посебна стреха — низ кочића (дужине

Сл. 5. Конструкција стана: а) подвале и венчанице су на крајевима засечене „ућертене“, б) четири „лесе“ које чине четири стране зграде могу се лако по потреби поново раставити, пренети и поново саставити.

Fig. 5. Construction du logement: a) les verges transversales et longitudinales sont fendues aux bouts «uĉertene», b) les quatre «lese» côtés de la bâtisse peuvent facilement et d'après les besoins être de nouveau séparés transférés et de nouveau joints.

око 60 cm) се побија у преплет зида и оплете се.

*

Стан са Коштан-Поља изграђен је са изузетним осећањем за просторне односе. Све грађевине у једном стану, су у међусобном складу и у добром односу према околном простору; такође су и сви делови појединих зграда међусобно добро усклађени. Однос између висине и капе крова је 1:2, а и остале површине се налазе у добром односу. Тај склад, не треба се заваравати, није плод и дело никаквог планског захвата, већ очито одраз онога што је одувек код оваке градње кад човек из народа гради имало одлучујућу реч: поштовање основних мерних односа проистеклих из пропорција људског тела

⁸ А. Škaljić, н. д. под „дајак“.

и мере човека. Другим речима гради се за човека и према човеку и његовој мери.⁹

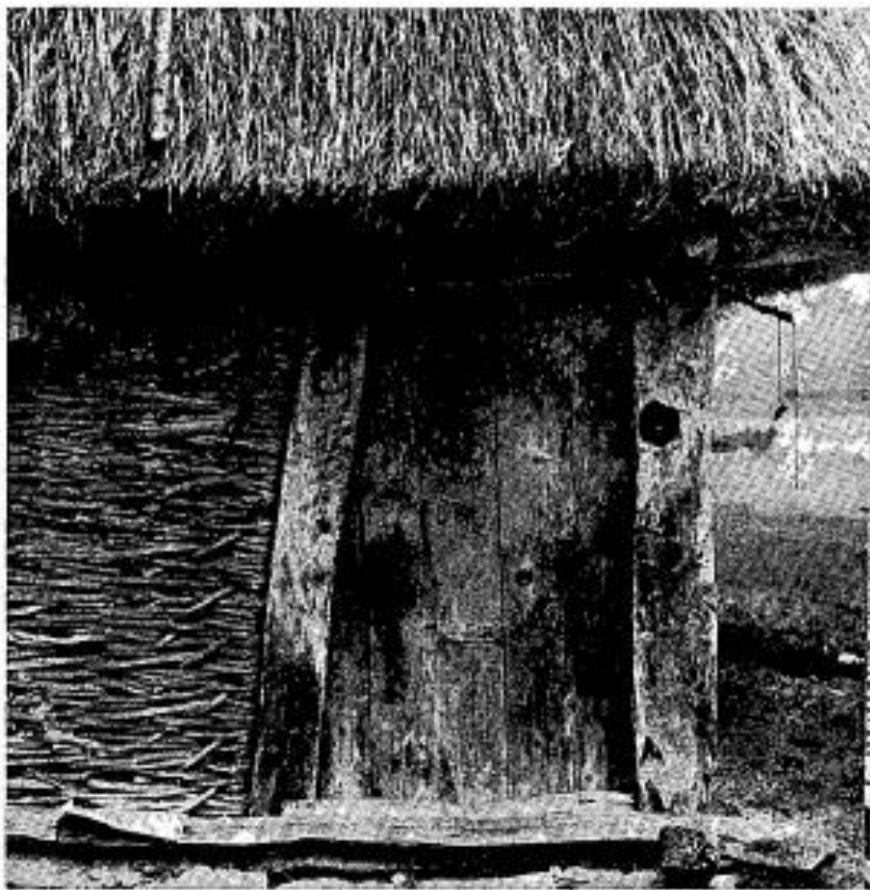
*

Све што је у овоме раду до сада показано, није ништа више до прва радна скица записана о архитектури станова са КоштанПоља. Потребно ће бити да се још много уради, испита, забележи, снимим, као што то и иначе мора бити код сваког оваквог рада. Посебно ће се морати проучити историјски, привредни и друштвени услови под којима је овакав облик насеља настајао, трајао и преживео до данашњих дана. Потребно је извршити упоређења и утврдити заједничке црте са сличним или истоветним облицима становања и грађења, какви знамо да су доскора постојали и у другим нашим крајевима. Ово све тим пре, јер се не може сматрати да је овај део Пештера, а и Пештер у целини етнографски проучен.

За сада се може само рећи, да када је реч о Пештеру и Сјеничкој висоравни, ово није особеност само овог Коштан-Поља. Летње сељење у жупске крајеве забележено је и у селима око Дуге Пољане, а и у неким другим крајевима Сјеничке висоравни. И даље, у другом крају земље, у Херцеговини, у Гатачком пољу, лаке покретне колибе за чување млека и прераду млечних производа граде се на сличан начин. Да ли је ту поореди, можда, заједничко порвкло, или је то сасвим случајна подударност, настала пошто су се стекли једнаки услови.¹⁰ Потребно је, исто тако, да се подсетимо да сточарски летњи стан, онакав какав се најчешће гради по нашим планинама, нема ни издалека

Сл. 6. Врата, начин плетења „лесе“ и укућење зидне плоче косницима.

Fig. 6. Porte, manière de tresser les verges et pans de murs dressés à l'aide de poutres obliques.

овакву просторну разуђеност каква је на Пештеру остварена. Стан у планини је увек скромнијих размера и увек организован тако да највећи део простора заузима стока (која се, не без (правог разлога, у неким нашим крајевима назива „благо“). Тако су организоване бачије по планинама Македаније, појата на планини Ртњу,¹¹ или већ сасвим добро познати стан са Велике Планине у Словенији.¹² Стан са КоштанПоља по свему је ближи организацији простора сеоске, куће каква је бида у прошлости, где се стамбени простор развија на више јединица. Али о овоме ће бити више речи касније.

*

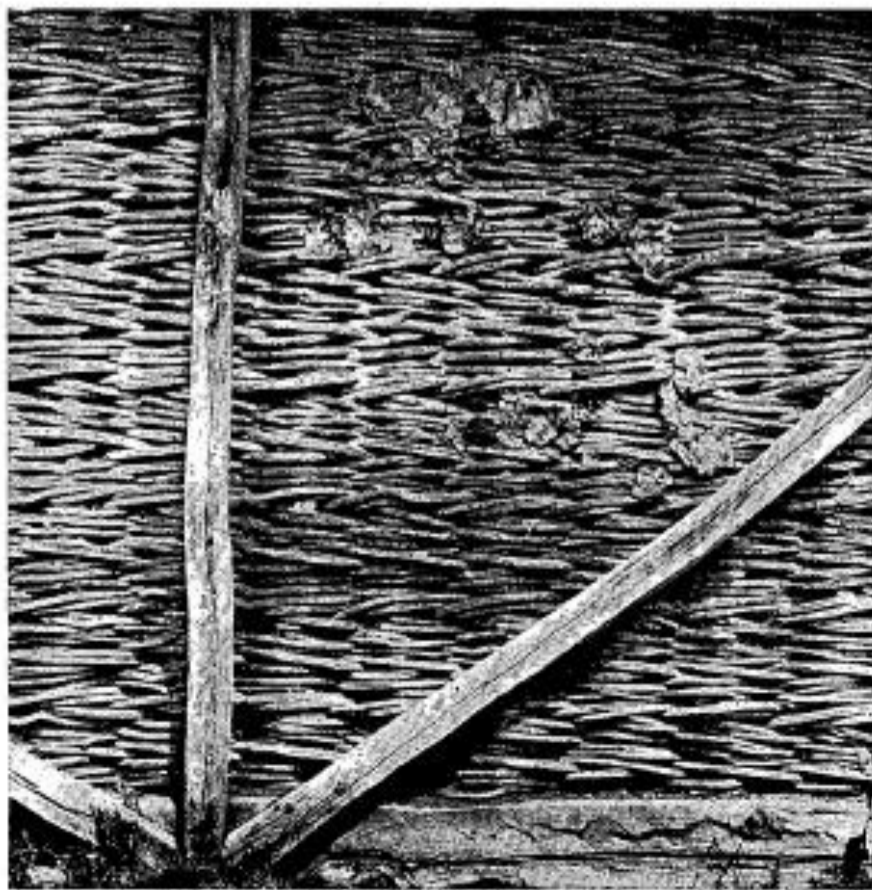
Станови са пештерског Коштан-Поља, премда су сами по себи вредан споменик народног грађења, не би заслуживали неку нарочиту пажњу, кад нас не би на неки начин повезивали са мало познатим и још сасвим неистраженим подручјем културе становања на селу у средњем веку.

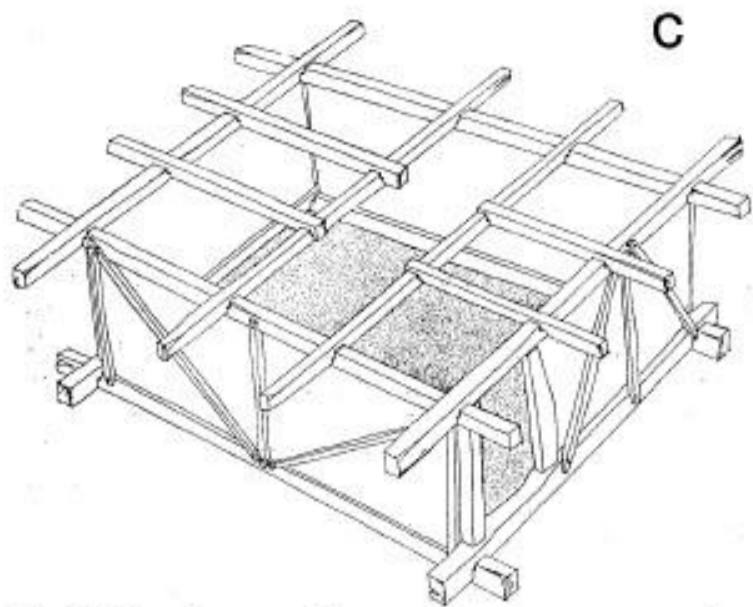
То очитују бар три појаве:

прво, примењено конструктивно решење, које је замишљено и изведено тако да се свака згра

⁹ Највећи број аутора, који су се код нас бавили мерама и пропорцијама у архитектури, истичу антропоморфно и антропометријско порекло мера. За народно градитељство види, Б. Миленковић. *Примери из антропоморфне анализе зграда за становање у Македонији*, Зборник архитектонског факултета, Београд 1953—56, 165, 167. ¹⁰ О „повозници“ или „повозачи“ код: М. Kadić, *Starinska seoska kuća u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1967, 14, 15, и А. Дероко, *Народно неимарство*, I, Београд 1968, 46, цртеж 23.

¹¹ Р. Финдрик, *Архитектура сточарске колибе на планини Ртњу*, Гласник етнографског института САНУ, XIX—XX, Београд 1973, 109. ¹² Т. Sevc, *Nastajanje in razvoj pastirskoga stana na Veliki planini nad Kamnikom*, Kamniški zbornik, XI, 1967, 24.

Сл. 7. Укрућење зидних плоча и конструкције у целини постиже се дијагонално прибијеним штаповима и постављањем греда тавањача.

Fig. 7. Raidissement des surfaces murales et la construction dans son ensemble s'obtient par des bâtons posés en diagonaux et la pose de solives. (grenier-solive).

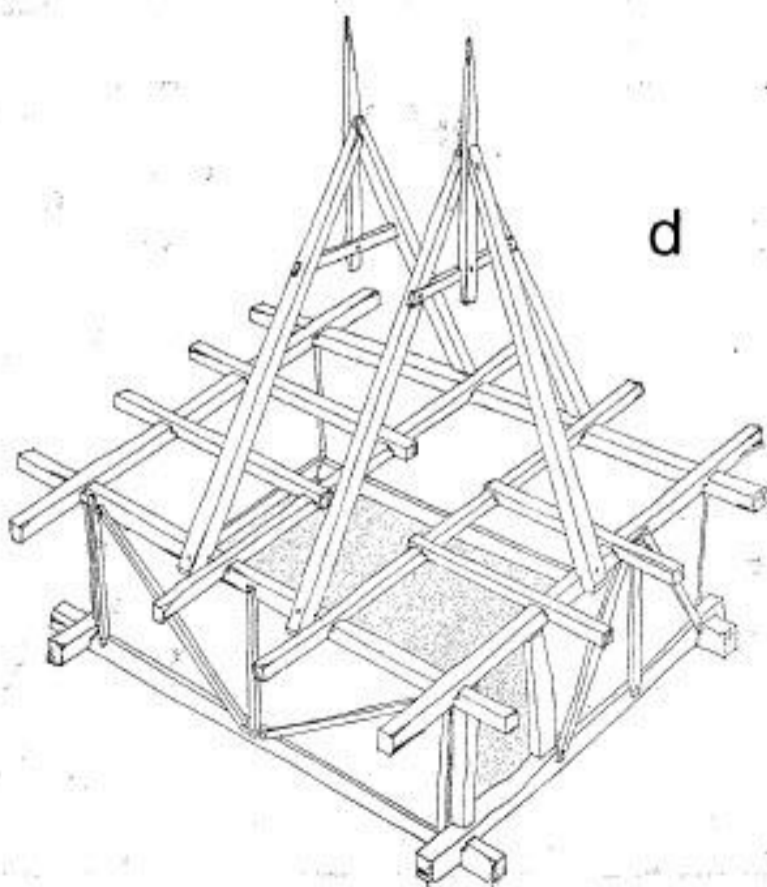
да може лако расклопити, пренети на друго место и склопити;

затим, просторна концепција — стан је састављен од више издвојених јединица, разбијен је; и на крају, везано са овим претходним — постојање посебне зграде за госте.

Стан са Коштан-Поља, видели смо, замишљен је и остварен као сељив. Конструкција је изведена тако да се свака зграда посебно може врло лако расклопити и поново склопити, али и тако да се стан у целини може пренети на друго место. Истина, ова сеоба није никада селидба на дуже одстојање. Стан се сели, односно, боље

Сл. 8. Конструкција крова. Два пара рогова су подупрта са бочних страна још са по три рога, а читава конструкција је повезана водоравно прибитим „баскијама“.

Fig. 8. Construction du toit. Deux paires de faitages sont soutenus de côté par encore trois faitages (en support) et toute la construction est reliée horizontalement fixée par des «baskijama», (des poutres clouées).

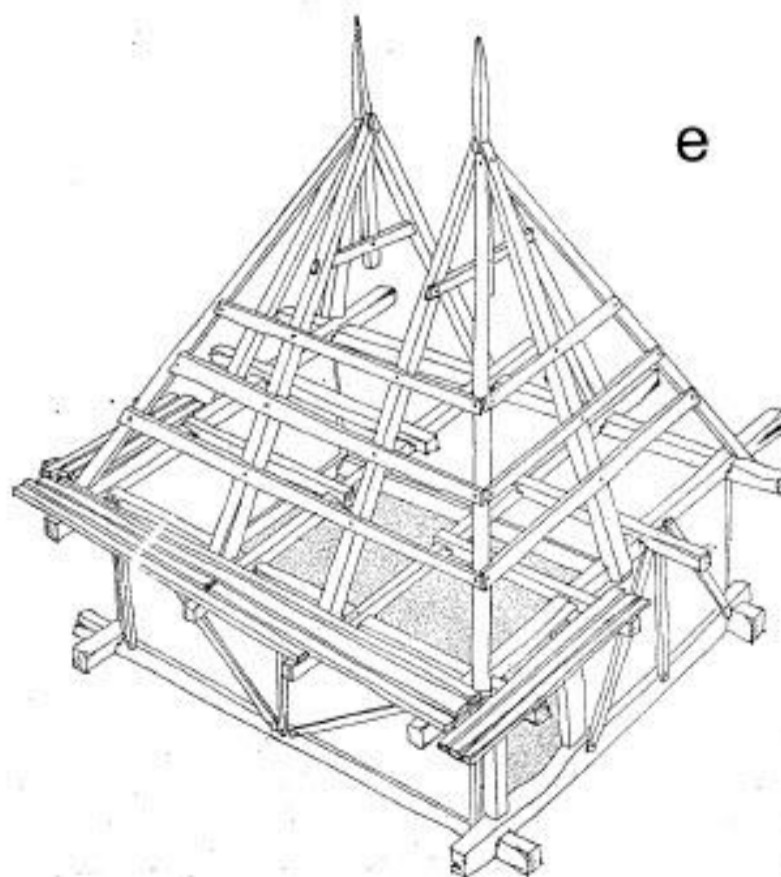
рећи, премешта, креће са једног дела поља на друго, са једног места на друго, али при томе увек остаје у оквиру поља. То је и разумљиво, у прошлости, ни путеви, ни транспортна средства нису били, нити су данас такви, да би могли омогућити премештање на веће одстојање. А ни вредност зграде није таква да би се сеоба на дуже одстојање исплатила. Материјал од којег је стан грађен налази се свугде и мале је вредности.

У ствари, ова покретљивост стана одсликава највероватније имовинске односе какви су владали у даљој и ближој прошлости на селу, нарочито у брдским и планинским крајевима, где је основна привредна делатност сточарство, код којег је одређена покретљивост станишта нужна.

Покретање села и сељака, ни у прошлости, а ни данас још увек, није код нас ништа посебно. Селе се читава средњовековна села, селе се поједине породице и задружна домаћинства. Из средњовековног раздобља остали су нам и писани и у усменом предању бројни посредни и непосредни помени који говоре о овоме. Готово сви познати средњовековни споменици баве се на један или други начин овим питањем, настојећи да сељака више вежу за земљу, да га задрже на земљи, да спрече осипање, напуштање села и стварање пустих селишта.¹³

Пакретање села и сеоског стаковништва ни касније није јењавало. Читаво раздобље турске владавине обележено је сталним сеобама сеоског становништва, било поводом ратова, буна или неимара. Овоме свему свој удео дала је и општа лична и имовинска несигурност, која је често узрок, у ствари покретач сталних крета-

¹³ С. Новаковић, *Село*, Београд, 1943, 28, 31.

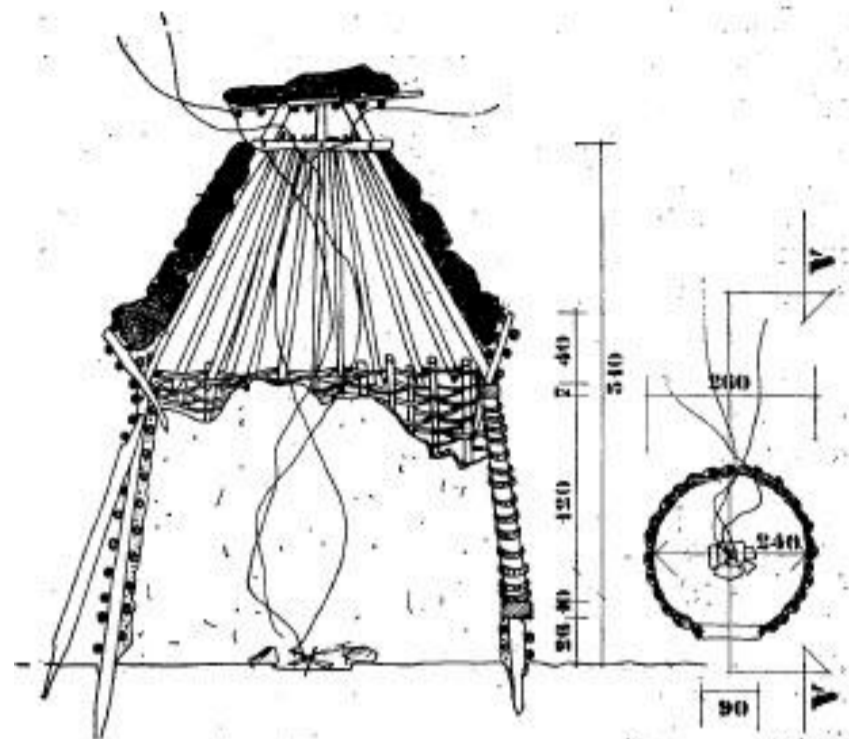

ња, постепених исељавања и пресељавања, премештања прво појединаца, породица, а потом и читавих родова. Томе треба додати и појачан несигуран имовински положај сељаштва у последњим вековима Турске Империје, када сељак, увођењем читлучког система (од XVI века, када се јављају први знаци промене земљишних односа), готово да остаје без земље.¹⁴

Ипак, ради свега овога, не би требало кућу сељака у средњовековној држави и касније, у првим столећима турске власти, замишљати као импровизовано склониште, бедне, склепане колибе, које се лако, на најмањи подстицај, без жалења могу напустити. Такав утисак, који провејава у радовима где се говори о старијој сеоској кући, добио се помало једностраним тумачењем извора, где се, на један или други начин, ово питање дотиче и из којих се црпу оскудни подаци о становању и уопште о приликама на селу у прошлости.¹⁵ При томе се испуштају из вида две чињенице — да највећи број података потиче од путника који су пролазили кроз наше крајеве устаљеним трасама путева, уз која су села, ради општих прилика и изложености, морала бити скромна, неупадљива, што је у неку руку својеврстан пример мимикрије, и друго — да су то наши крајеви виђени највише очима западног света. А Западна Европа, или боље, Европа уопште, овај наш део света је увек посматрала очима цивилизованије средине.

Новија истраживања показују да су чак и код Влаха, који се сматрају као најпокретљивији део становништва у средњовековној држави, постојали сложени друштвени односи, са одређеном хијерархијом и не баш тако скромним степеном развијености материјалне културе.¹⁶ О томе нас недвосмислено обавештавају извори из Дубровачког архива, који откривају њихово сложено друштвено устројство и знатну покретну и непокретну имовину.¹⁷ Сасвим је онда извесно да такво друштво није могло становати само под шаторима, или у сасвим импровизованим колибама, и налазити се у сталном покрету.

Ово напред је само овлаш дотакнуто једно питање које тражи посебну студију, више простора него што му можемо у овом раду посветити. Ипак, и толико колико је овде речено, довољно је да покаже да је стамбена култура на селу у средњем веку, а и касније, била развијена и да покретљивост средњовековног сеоског становништва треба схватити на начин који не искључује постојање развијеног стамбеног простора. Уосталом, ни један средњовековни докуменат то не оспорава, а разлике у називу кућа — клет, пре би могле означавати разлике по месту, или, можда, по начину градње, или најпре, остатак, успомену задржану у називу

Сл. 9. „Бусак“ — пресек и основа.

на време када се становништво тек устаљивало, када се све више везивало за земљу, односно освајало одређени простор. А како знамо (то је већ поодавно установљено), тај процес је већ увелико био у току на почецима XIV века.¹⁸

И, да се поново вратимо на наше Коштан-Поље, све ово о чему је напред било речи упућује на закључак да је стамбени простор на средњовековном селу био такве, или сличне конструктивне концепције, и такве организације простора каква се задржала овде на Коштан-Пољу. Тиме се мире две на изглед противречне чињенице средњовековног становања на селу: покретљивост и скромност уз одређени степен стамбене културе, која је, по свему судећи, морала постојати.

Јасно је да се стан на Коштан-Пољу образује у оваквом облику тек у време делимичне стабилизације, са усвајањем и освајањем пољопривредне делатности. А то је могло бити врло рано. Питање није потпуно истражено, а од општег је значаја и није везано само за Коштан-Поље или Пештер, већ је то процес који се одвијао готово на исти начин у свим крајевима, где су

¹⁴ А. Sućeska, *O nastanku čifluka u našim zemljama*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine, XVI, Sarajevo 1965, 37—57.

¹⁵ Чак и Стојан Новаковић, који је наше средњовековно село најбоље познавао није се отео томе утиску — „куће су биле, мале, јадне, покретне“, Стојан Новаковић, *н. д.* 103.

¹⁶ М. S. Filipović, *Struktura i organizacija srednjovekovnih katuna*, Simpozijum o srednjovjekovnom katunu, Sarajevo, 1963, од стр. 81 и даље.

¹⁷ *Исто*, 89, 91.

¹⁸ С. Новаковић, *н. д.*, 33, 35, и даље, 93.

Сл. 10. „Бусак“, зграда за ватру, средиште домћинства.

Fig. 10. «Busak», emplacement du foyer, centre de ménage.

привредне прилике и услови за живот били исти или слични. За сада бисмо се само ограничили на напомену, да се готово у свим планинским пределима, уз катун, бачију, стан, увек засеје понешто, па макар у сасвим скромној, или чак и незнатној, количини, а то је већ први знак устаљивања насеља, знак да катун престаје бити само повремено стан. Очито да је стан са Коштан-Поља с временом морао претрпети измене, да се морао прилагођавати променама, како делатности тако и начина живота. Но, у односу на начин грађења те промене нису морале бити велике. Сасвим је могуће да су станишта на сличан начин грађена и организована постојала и раније, у доба интензивнијег сточарског привређивања.

Стан са Коштан-Поља није код нас једини сачувани пример покретног стана. Ни данас у нашем народном градитељству нису ретке зграде које су грађене тако да се лако могу премештати са места на место, било целе, било растављене на делове. Тако је грађен „кућер“, покретни кревет уз тор, „повозача“, па и кућабрвнара. Бројни су примери забележени у нашој етнографској грађи, који говоре о сељењу кућабрвнара, па и чатмара, вајата (у целини или растављених у деловима), више пута, из једног села у друго.¹⁹

Сељива је и сеоска чифчијска кућа са Косова поља. Како је настала као чифчијски стан, значи из других потреба и под другим природним условима, то је само у основном грађевинска концепција слична стану са Коштан-Поља. Технички је решена на други начин — зидови су од плетера, али су састављени од свега неколико елемената, који имају стандардне величине и посебно су обрађени, тако да се грађевина врло лако може потпуно расклопити и поново склопити на другом месту.²⁰

Насупрот томе, на Коштан-Пољу овај технички задатак решен је, видели смо, поједностављено, готово савремено, онако како се данас у индустрији решавају задаци код монтажне градње. То решење постигнуто је на изузетно вешт и спретан начин, при чему се показало велико познавање особина и могућности материјала и смисао за исправно постављање конструктивног склопа у целини. Код градње је примењен мали број веза. Користи се само усек „ћерт“ за све везе, и дуби се („заврти се“) низ рупа за стубиће који чине костур плетеног зидног платна. Делови конструкције повезави су гвозденим клиновима, дрвени клинови нису нигде запажени. Код конструкције се уочава изванредан развој, о чему је већ и напред било речи — поред зграда грађених од четири одвојене „лесе“ има и таквих које су плетене „у круг“, а негде не постоје ни греде темељаче, већ су стубићи побијани непосредно у земљу.

Треба посебно нагласити да су све примењене конструкције и конструктивне везе врло старе. Спајање углова код брвана на овај начин, забележен је већ на овим старијим археолошким налазиштима у северним словенским земљама, и исто су толико део словенске културне баштине колико припадају и другим народима. Исто тако, и зид од плетера од прућа, облепљен дебљим или тањим слојем глине, грађен побијањем стубова у земљи или у водоравно положену греду — среће се врло рано на свим старијим археолошким налазиштима. Уз налазе са старијих археолошких локалитета (која нас у овом тренутку не занимају јер припадају културама насталим пре доласка Словена у ове крајеве), такав начин градње се код нас може пратити

¹⁹ Исти, 103, „Сеоске су се куће задовољавале с оним што је најнеопходније и грађене су често тако да су се могле пренети и са места на место превући“.

Др М. С. Филиповић, *Таково*, Насеља и порекло становништва, књ. 37. Београд 1960, 63, „брвнаре су грађене тако да су се лако могле премештати: брвна би се раставила и пренела па на другом месту саставила. То је рађено веома често...“

... Мало је очуваних старијих кућа које нису бар једанпут премештене ... било је случајева да су ... расклапане и куће бондручаре“.

Б. Дробњаковић, *Белешке из Космајских села*, Гласник етнографског музеја у Београду, књ. XX, Београд 1957, 148.

... „У Стојнику су Бедићи имали брвнару под шиндраним кровом на 11 катова (редова). Њихов предак Радован хтео је да је премести. Тог се посла прихватио један Циганин и са 12 „јармова“ волова упрегнутих на 2 ћошка куће и помоћу ваљака превукао ју је на ново место.“

²⁰ Р. Финдрик, *Сеоска кућа на Косову Пољу*, Зборник заштите споменика културе, VIII, Београд 1957,

од раног средњег века, преко турског раздобља, па све до наших дана. Из средњег вака, од нарочитог су значаја налази са подграђа Марковог града код Прилепа, који припадају широком временском распону од VIII до XIV века.²¹ За новије време зграде од плетера, какве се и данас граде уз сеоска домаћинства у многим крајевима земље, као што је нпр. плевња из Македоније, са Преспанског језера, која је својеврсна врста фосила: она у себи чува готово непромењене особине старијег градитељства.

У томе кругу конструктивно решење стана са Коштан-Поља заузима посебно место, јер је у себи сачувало све основне и битне одлике конструкције упражњаване у далекој средњовековној прошлости.

И друга особина стана са Коштан-Поља, о којој треба нешто више рећи, повезана је, у неку руку, са конструкцијама.

Стан са Коштан-Поља састављен је од неколико посебних стамбених јединица. Оваква организација простора код нас на селу ни данас није тако ретка. У прошлости, по правлиу, задружна сеоска домаћинства имала су уз кућу увек и по неколико зграда за становање породица ожењених задругара. Да се подсетимо: „троњ“ у Македонији, „трем“ на Косову, „зграда“ у Босни, на Златибору и на Копаноку, „вајат“ у Мачви и Подрињу. То су мање зграде, посебно грађене за становање породица у домаћинству увек када је задруга на нашем селу имала услова за опстанак. Такве зграде су мале, у њима се само ноћива и држи оно што припада само породици (одело и нешто покретног иметка). Ватра се не ложи, за огњиште, или пећ, и нема места. Ватра остаје у кући, у породичном средишту, где се, у ствари, одвија целокупни живот. Уз кућу и зграде у дворишту увек има и више других грађевина потребних домаћинству — амбар, кош или салаш, кошара за стоку, пекара и слично. На други начин, живот у једном већем сеоском домаћинству каква је задруга, није ни могао бити организован, поготово што задруга није имала сталну величину. Број задружних породица, а тиме и број задругара, из генерације у генерацију се мења. Уз то, ни опште прилике нису биле погодне, а нису ни обавезивале (као што је то нпр. у Метохији код куле) да се гради једна једина велика кућа, која би могла примити читаву породицу под један кров. А најпресудније је било то што се на овај начин, са мало материјала и мало радне снаге, без већих грађевинских захвата, постепено, сопственим снагама, најлакше могао изградити стамбени простор за већи број чланова домаћинства. Уколико би се читава задруга морала сместити под један окров, то би поставило пред градитеље низ проблема, чије би решавање било знатно теже, што би тражило и знатно више стручне радне снаге и матери-

Сл. 10. „Бусак“, зграда за ватру, средиште домаћинства.

Fig. 10. «Busak», emplacement du foyer, centre de ménage.

јала. Овакво решење било је очито најприхватљивије; сигурно је да се у противном не би одржало. Организација простора какву смо затекли на Пештеру, у (којој је за сваку намену изграђена посебна зграда (ватра — припрема хране, окупљање; спавање; просторија за прихватање гостију: млекар — за чување производа и др.), показује да се још није одступило од старијег, наслеђеног схватања организације простора. Ово је тим значајније јер су по околним селима куће ових истих власника станова ову традиционалну одлику већ изгубиле — становање и живот породице обједињен је под једним кровом.

*

Трећа особина, о којој треба исто тако посебно рећи неколико речи, је постојање издвојене собе у оквиру целине стана.

Ни гостинска соба у оквиру стамбеног простора није код нас непозната појава. У нашем народном градитељству, у више крајева, забележена је, или посебна просторија или посебна зграда намењена пријему и прихватању гостију и путника. У кули у Метохији, а и у неким другим крајевима где се граде куле (Стари Бар, Плав, Гусиње, Рожај), на највишем спрату уређене су посебне просторије намењене пријему пријатеља, рођака и суседа, али првенствено за путника кога пут нанесе и ноћ затекне у селу.²² Исто тако, више посебних зграда наме-

²¹ Б. Бабић, *Покушај утврђивања места и граница панагиришта Прилепа друге четвртине XIV века*, *Старинар*, н. с. XX, Београд 1969, 8, 9, Б. Бабић, *Прилеп во X век во светлината на археолошките истражувања*, Институт за национална историја, Скопје 1971, 187.

²² М. Краснићи, *Кула у Метохији*, *Гласник Етнографског Института*, VII, Београд 1958, 47—68. Б. Којић, *Сеоска архитектура и руризам*, *Метохијска кула*, Београд 1958, 67—71.

њених за пријем гостију задржало се и данас по селима у неким крајевима Србије, као нпр. „оцаклије" по селима око Такова,²³ „башкалук" у Ваљевском крају,²⁴ или у стану, на Проклетијама у Ругови.²⁵ Сасвим је могуће да је и соба, друго одељење уз „кућу" настала, поред осталог, да би се задовољили потреба и обичај да се гости прихвате и приме. У неким крајевима Босне, у високом таванском простору брвнаре, гради се посебна соба у коју се смештају гости.²⁶

Код стана на Коштан-Пољу, очито да стан за госта није сасвим неопходан. У једном малом домаћинству, које је уз то и привременог карактера, изградња посебног стана за госте изгледа више као испуњавање неке старе обавезе, него као стварна потреба, поготово што у опреми готово да нема никакве разлике између стана у коме спава породица и овог стана за госте. Чак, томе смо били сведоци, за време највећег муслиманског верског празника — Бајрама, гости су примани и седали су у стану у коме се спава. Према томе, морао је постојати други разлог који је одредио да се у оквиру стана гради и посебан стан за госте.

Има много основа да се верује, да је посебна просторија или зграда за пријем и прихватање гостију, у ствари остатак старог средњовековног обичаја, који је, како нас обавештавају споменици био у исто време обавеза и дужност. Један од чланова Душановог законика, нашег најзначајнијег средњовековног правног споменика, чл. 159, „О трговцима", готово да непосредно упућује сељаке да путника приме и прихвате, када каже: „Купци који пролазе ноћу, на ноћиште где дођу, ако их не припусти владалац или господар села тога, да преноће у селу купци, по закону цареву, како је у законнику, ако што изгуби путник, онај господар, и владалац и село све да плате, јер их нису у село пустили."²⁷ Заједничка одговорност села за све што се дешава у атару села још је одређенија у члановима Законика који се односе на друге ствари, као нпр. чл. 99 — „О запаљивању", или чл. 100. — „О запаљивачу гумна".²⁸

Ништа се није променило ни касније под Турцима, за све што се могло десити и што се дешавало у селу — одговорност је делило село у целини. Јасно је онда да је село морало строго да води рачуна о понашању чланова сеоске заједнице, али још више о онима који кроз село пролазе, о свима онима који се у селу задржавају или остају да преноће. Према томе, брига за путника—госта је нека врста одбране од оног што би се могло десити, претходно обезбеђење од могуће невоље. С временом су изграђена одређена правила понашања, која су се укоренила и повезала са свакидашњим животом, па тако постала део обичајног права. Такве обавезе одржале су се, како то на једном месту каже Стојан Новаковић, у народном памћењу дуже од Закона којим су установљене,²⁹

Остатак таквог обичаја (поред посебних про сторија или зграда за госте у домаћинству, о којима је већ напред било речи), су и посебне сеоске просторије намењене пријему и прихватању путника, путујућих занатлија или трговаца који свраћају у село.

По селима у околини Ђевђелије, све до последњих година турске управе, постојале су „селске одаје", где су закаснили путници могли да преноће. Одаја је била снабдевена оним што је најпотребније — простиркама од асуре за лежајеве, крчазима за воду, дрвима, светиљком и најпотребнијим посуђем. У њој су, поред путника намерника, ноћивале и турске заптије, а дуже су се у њој задржавале — чак и по неколико недеља — сеоске занатлије вршећи услуге сељанима.

Забележено је још и то, да су ретко кад хришћани путници у хришћанском селу ноћивали у овим одајама. Где би се год у селу обратили увек би били радо примљени и угошћени.³⁰

И у Средачкој жупи обичај прихватања путника живео је све доскора и био потпуно утврђен у одредбама старог обичајног права. За село је била срамота кад би путник кога мрак затекне у селу тражио конак ван тога села; намерник се прима у „појаке куће"; трошак је био сеоски уколико би посете биле честе и путника много, ако би се путник разболио — село је дужно да га чува и уколико је потребно да обавести његову кућу; по ноћењу село је давало пратиоца до суседног насеља.³¹

Исто ово може се закључити и из путописа француских путника који су у XVII, XVIII и

²³ М. С. Филиповић, *Таково*, Насеља и порекло становништва, књ. 37, Београд 1960, 67.

²⁴ М. Б. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 411.

²⁵ М. Р. Барјактаровић, *Ругова*, Насеља и порекло становништва, књ. 36, Београд 1960, 198, 200.

²⁶ М. Карановић, *О типовима кућа у Босни, Фазе у формирању њеног динарског типа*, ГЗМ XXXIX, 1927, II свеска за историју и етнографију, Сарајево 1927, 209.

²⁷ *Законик цара Стефана Душана, 1349 и 1354*, издао и превео Никола Радојчић, Београд 1960, САНУ, 74, 132.

²⁸ *Исто*, 62, 117.

²⁹ С. Новаковић, *н. д.*, 200.

³⁰ С. Тановић, *Село као социјална заједница и управна јединица у Ђевђелијској кази у задње турско доба*, САНУ, Зборник радова, књ. IV, Етнографски Институт, књ. 11, Београд 1950, 102, 149.

³¹ Т. П. Вукановић, *Село као социјална заједница код Срба с нарочитим освртом на Средачку Жупу и АПКМ*, Гласник музеја Косова и Метохије IX, Приштина 1965, 54, 55,

Сл. 12. Промене се већ осећају и у грађењу станова. Кров од црепа већ се црвени на понеком стану, чиме се одступа од традиционалног начина градње.

Fig. 12. On sent déjà les changements aussi dans la construction des maisons. Toit de tuiles qui rougissent certaines maisons dès qu'on s'écarte de la manière traditionnelle de construire.

почетком XIX века путовали југословенским земљама. Француски конзул у Алепу, Луј Жеден (Luis Gedyn), 1623. године, записао је да су „ноћивали код српских сељака „На њихов рачун“, „што смо чинили“ — додаје он, као да би се извинио — „по наговору јаничара, нашег вође“.³²

Шарл Пертизје (Charles Pertusier), официр и путописац 1812. године, истиче „врлину гостоприливости“, која „као да је била особена за босанско тло“ — те странац није имао великих тешкоћа да нађе склониште не само за једну ноћ, већ и за читаве месеце.³³

Видели смо да ово није увек пролазило добровољно и без насиља. Паскал-Тома Фиркад (Paskal-Tomas Fircade), конзул у Солуну, 1812 године, исто као и две стотине година раније Луј Жеден, жали се на поступак турских власти према хришћанским сељацима. Прича како је ага једног хришћанског села на подручју Козарца (западна Босна), истерао из куће сељака да би сместо француског путника.³⁴

Следећа наредба само посредно говори о обавези пријема путника и неприликама које та обавеза доноси селу и сељацима. Наиме, у београдском пашалуку, после Свиштовског мира, између 1791. и 1804. године, било је наређено да се подигне што већи број ханова, како Турци и други путници не би имали потребе да свраћају код сељака на преноћиште.³⁵

Сам средњовековни период у овом погледу је због недостатка сигурнијих и потпунијих података, остао још увек недовољно познат и поред несумњиве потврде коју налазимо у одредбама Душановог Законика. Чак и о дужности „стањанина“, о којима у члану 125. говори Душанов Законик, постоје противречна мишље-

ња.³⁶ Исто тако и вести о местима која су уређена за прихватање и одседање путника нису увек сасвим јасне, па остављају места недоумици.

Познато је да су путници у средњем веку одседали у гостионицама, свратиштима (»alberghi«, »taberna«, »albergo«). У коначишту у Пријеполу, ноћивало је одједанпут осам путника, а у Горажду и у Перину помињу се два свратишта у којима су се сместили чланови једног каравана.³⁷

Бенедикт Курипешић изричито каже, да су на повратку из Цариграда у Новом Пазару, 15. јануара 1530. године, преноћили „код наше старе угоститељке Српкиње“.³⁸

Насупрот томе, из одредаба уговора босанских краљева са Млечанима, види се да су млетачки трговци приликом путовања, на местима одмора имали обезбеђене куће за становање. Те куће су држали људи различитих занимања; помиње се кућа патарена босанског краља у Коњицу и Херцага Стјепана на Тјентишту.³⁹ Највероватније да овде није реч о гостионицама, већ пре о обавези према владару коју испуњавају његови људи, исто онако као што би испуњавали сваку другу обавезу, коју би им владар наметнуо.

Са свим овим што је овде до сада наведено, разумљиво да ово питање није ни издалека исцрпљено, а ни довољно обрађено. Па, ипак, и овај мали број података потврђује сасвим сигурно да је брига за госта и његову безбедност, и из тога произишла обавеза да се гост прихвата, прима и штити, стара средњовековна установа, чији су се трагови задржали и очували до данашњих дана. Посебна просторија, или зграда за госта, несумњиво је остатак тога средњовековног обичаја, а стан за госта у оквиру стана на КоштанПољу, уз остало, и несумњиви материјални доказ његовог постојања.

Све ово напред изнето указује на врло велику старост стана са Коштан-Поља. То што се до данас одржао, условио је стицај околности, које нису дозволиле да се у животу овог народа,

³²М. Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo 1966, 34.

³³Исто, 180.

³⁴Исто, 180.

³⁵Т. П. Вукановић, *Насеља у Србији у доба првог српског устанка 1804—1813.*, Врањски Гласник XI, Врање 1975, 53, 54.

³⁶О овоме др М. Барјактаровић, *Шта значи реч СТАЊАНИН у Душановом закону*, Радови XI савјетовања етнолога Југославије, Зеница 1970, 305—309.

³⁷Д. Ковачевић—Којић, *Градска насеља средњовековне Босанске државе*, Сарајево 1978, 270, 271.

³⁸В. Курипешић, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950, 49.

³⁹Д. Ковачевић—Којић, *н. д.*, 270,

за последњих стотинак година, много шта промени.

Ипак, онолико колико смо успели за ово кратко време да видимо, промене су већ и овде на прагу. Иако је сасвим по страни од путева и комуникација, нова струјања и токови живота нису могли мимоићи ни Коштан-Поље. Само у Чаровини, не нарочито великом планинском селу, са можда неких тридесетак домова, има већ 7 трактора. Један број младих отиснуо се на пут и рад ван Југославије, а део мушког становиштва већ свакодневно одлази на рад у Нови Пазар.

Dans une région de Peštera, à une vingtaine de ki-lomètres à l'ouest de Novi Pazar, se trouve un plateau carstique, — Koštan Polje. Aux bords de ce plateau, sur des pentes douces sont dispersées les habitations d'été de la population des villages voisins qui se trouvent dans les montagnes qui encerclent le plateau. Koštan Polje est une partie du plateau de Peštera, et représente une grande superficie ondulée qui est de tous les côtés bordé par des chaînes de montagnes. Il se trouve au sud de la Serbie, vers la frontière avec le Monténégro.

Le plateau légèrement ondoyant est riche en pâtu-rages, et l'élevage est la branche économique principale. La hauteur moyenne au-dessus du niveau de la mer est quelque peu supérieure à 1000 mètres, et plusieurs chaînes de montagnes qui encerclent le plateau, conditionnent un vrai climat continental.

Ces habitations d'été sont construites pour le séjour de la famille pendant l'été, mais cette fois, elle n'enmène pas son bétail dans la montagne, mais au contraire descend du village dans les champs pour labourer la terre et y reste jusqu'à la moisson. La maison d'été se compose d'édifices presque identiques aux bâtisses construites. Les multiples exigences d'un programme complexe — d'habitation, de travail et de gain d'une famille ne pouvaient pas être satisfaites et organisés dans un seul espace. Ceci a conditionné la division et la construction de bâtisses séparées affectées aux diverses destinations.

La maison a les unités suivantes: «busak», édifice séparé pour le feu avec le foyer. Il est couvert de mottes de gazon, «busenje», et c'est de là que lui vient son nom; ensuite le logis pour y dormir, l'édifice pour les visiteurs et la laiterie. Dans la structure de la maison, il y a les bâtiments pour héberger les moutons, les poules, les veaux, l'étable pour le gros bétail et un endroit avec un abreuvoir pour l'abreuvement et donner du sel au bétail.

Dans le «busak», qui est de forme ronde et de petite dimension, près du foyer se trouvent seulement en-core les ustensiles indispensables pour la préparation des mets et quelques trépièdes. La partie où l'on dort et celle des visiteurs également ne sont pas richement meublés. Presque la moitié de la superficie, dans l'un comme dans l'autre cas, est occupée par la couche, — espace séparé par des poutres et recouvert de paille sur laquelle on étend des couvertures et des peaux

Промене се већ осећају и код грађења кућа у селу. Старих брвнара и чатмара је остало сасвим мало, а на летњим становима весник промена су кровови од црепа који се већ црвене на понеком стану. Јасно је да овакав кров није ни најмање погодан: не штити ни од зиме ни од врућине, поготово лети када сунце упече, а када се овде и борави. Али, то је за село спољњи, видљиви знак престижа, а за оне који се баве проучавањем народног градитељства и старају о његовој заштити — најбољи знак да се нешто мора учинити уколико желимо да се овај вредан и архаичан облик живљења и становања било на који начин сачува.

Habitations d'été au peštersko Koštan Polje

RANKO FINDRIK

d'agneaux. Dans la seconde partie de la chambre se trouve la literie, une malle pour les habits, quelques trépièdes et près de l'entrée, un banc avec des récipients à eau. Sur les poutres du grenier sont posées des treillis de verges tressées qui sert pour y déposer des choses et pour sécher la récolte.

Si l'on compare ces maisons de Peštera, avec les maisons des éleveurs de bétail, comme on les construit dans les montagnes d'autres régions, on remarque que celles de Peštera, forment des unités mieux organisées et qu'elles sont réalisées sur base d'un programme d'exigences plus grandes. Les maisons pour les éleveurs de bétail dans les montagnes, sont toujours construites de manière que la plus grande superficie est réservée au bétail, alors qu'ici, c'est la famille, respectivement l'homme qui est mis au premier plan.

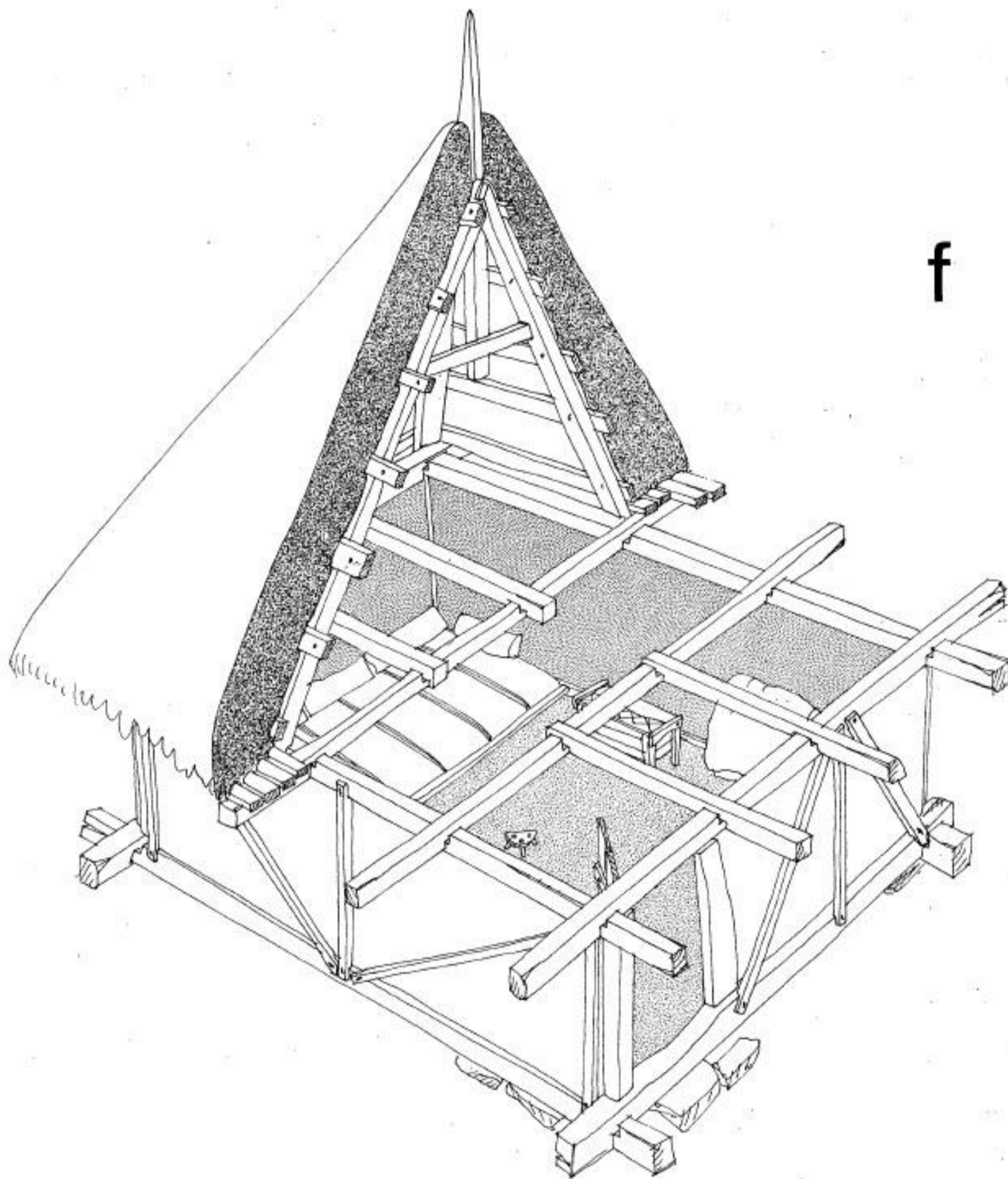
Les habitations de Peštera Koštan Polje, bien qu'elles soient déjà par elles-mêmes des monuments de l'architecture nationale, ne mériteraient pas une attention particulière, si elles ne se rattachaient pas à un domaine de la culture d'habitation très peu connue et entièrement non explorée jusqu'ici, à savoir, le village du Moyen âge. Ceci se manifeste du moins en trois sens:

—premièrement, application du système de construction. La solution est trouvée et appliquée de manière que chaque bâtiment peut être facilement démonté transféré à un autre endroit et remonté. Chacun des quatre côtés de la bâtisse est séparément tressé de verges «lese», qui sont réunies et recouvertes de paille.

—deuxièmement, la conception de l'espace, celui-ci est cloisonné. La maison se compose de plusieurs unités séparées et finalement,

—troisièmement, — construction d'un édifice spécial affecté aux visiteurs, ce qui est sans aucun doute, le reliquat d'une très vieille coutume du Moyen âge qui avait été établie encore d'après les règles légales de l'Etat moyenâgeux.

Il faut à la fin relever le fait que de pareils logements ne sont pas seulement la particularité de Koštan Polje. Le déménagement estival dans des régions plus douces est également enregistré dans d'autres régions des plateaux de Sjenica, et même à l'autre bout du pays, en Herzégovine, dans le champ de Gatač, des cabines facilement mobiles pour la conservation du lait se construisent de la même façon,

f

Сл. 13. Аксонометријски пресек кроз стан. Половину простора у стану заузима лежај, а у другој половини су сандук, трношици, полица са водом и у једном углу сложена постељина.

Fig. 13. Coupe aksométrique à travers le logement. La moitié de la superficie de la maison est occupée par la couche, et dans la seconde moitié il y a le coffre, trépieds, étagère à eau, et dans un coin la literie pliée.